ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373.611+616.33+811.112.2

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ ПОНЯТЬ ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Бондар Н.В.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті розглянуто композицію як засіб номінації медичних понять терміносистеми гастроентерології в сучасній німецькій мові. Визначено поняття «термін-композит». Проведено структурно-синтаксичний аналіз складних фахових термінів. З'ясовано, які типи композитів є продуктивними в досліджуваній терміносистемі. Проведено етимологічний аналіз твірних основ та виділено серед них терміноелементи з високим словотвірним потенціалом.

Ключові слова: термін-композит, твірна основа, терміноелемент, коренева морфема, детермінативний композит, копулятивний композит, гібридний композит, структурні особливості.

Постановка проблеми. В останні десятиліття дослідження процесів термінотворення стає все більш актуальним як в українському, так і зарубіжному мовознавстві. Науково-технічний прогрес з його відкриттями та винаходами визначає потребу творення номінативних одиниць для позначення нових процесів та явищ у різних галузях. Вивчення лексико-семантичних і структурно-морфологічних особливостей термінів дає можливість оцінити рівень розвитку відповідної терміносистеми і визначити пріоритетні напрямки її стандартизації.

Поповнення термінологічного складу фахових мов відбувається на основі загальних принципів словотвору, характерних для тієї чи іншої національної мови. Продуктивним способом творення лексичних інновацій в багатьох індоєвропейських мовах є осново- та словоскладання, адже компактні за формою складні слова здатні одночасно називати різні ознаки об'єктів дійсності. Зокрема, у німецькій мові композиція є поширеним засобом вираження нових понять.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання творення складних номінацій вивчали багато українських та зарубіжних германістів [1–6; 8; 10]. Німецькі терміни-композити уже досліджувалися на прикладі сучасних фахових мов, а саме: мови економіки (О. Подвойська, С. Дружбяк), богослов'я (М. Вереш), інноваційно-комп'ютерних технологій (І. Оніщук, А. Міщенко), водного будівництва та юриспруденції (Г. Ельзен). Однак німецькомовна медична термінологія досі залишається маловивченою в словотвірному аспекті. Зокрема композиція як спосіб термінотворення в галузі гастроентерології ще не була об'єктом окремого лінгвістичного аналізу. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення тенденцій в процесі словоскладання, які є характерними для сучасної німецькомовної терміносистеми гастроентерології. **Об'єктом** дослідження є субстантивні терміни-композити, що позначають гастроентерологічні поняття і зафіксовані в медичних тлумачних словниках, довідниках та навчальних посібниках. **Предмет** дослідження – структурно-синтаксичні та етимологічні особливості виділених термінологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. В українській та зарубіжній германістиці зустрічаємо різні трактування поняття лексичної композиції. В. Левицький розуміє під терміном «Komposition» творення слів шляхом сполучення двох і більше самостійних компонентів. Вчений вказує на бінарність більшості композитів, виділяючи в їхній структурі два безпосередні складники (unmittelbare Konstituenten), і при цьому наголошує, що кожен конституант не обов'язково є окремим словом, а може складатись з кількох слів [3, с. 194].

М. Лоде також описує німецькі композити як складні слова ієрархічної будови, при якій кожен самостійний компонент може підлягати наступному поділу [10, с. 36]. Г. Ельзен розглядає композит як поєднання в одне ціле щонайменше двох кореневих морфем. При цьому до повнозначних твірних елементів вона відносить як базові (кореневі) морфеми, так і конфікси, окремі букви та символи. [8, с. 58]. Дослідниця зазначає, що багатокомпонентні складні слова характерні власне для різногалузевих фахових текстів, оскільки є економним способом оптимально точної передачі інформації та наукових знань.

У нашому дослідженні під **терміном-композитом** ми розуміємо складне слово, що номінує певне поняття у сфері гастроентерології і утворене шляхом поєднання двох і більше самостійних слів, їхніх основ та кореневих морфем. Завдяки сполученню кількох основ в одну семантично і структурно цілісну одиницю термін одночасно називає кілька ознак позначуваного ним денотату.

Виділені композити ми класифікували за різними критеріями, а саме: а) за кількістю твірних основ; б) за типом граматико-синтаксичних зв'язків між компонентами; в) за генетичними джерелами походження твірних елементів.

Залежно від кількості окремих слів чи кореневих морфем, що входять до складу гастроентерологічних термінів, ми поділяємо їх на двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні композити. Вагому частку серед досліджених

© Бондар Н.В., 2016

лексичних одиниць становлять двоосновні складні терміни: *die Magendrüse* (шлункова залоза), *die Pylorusstenose* (звуження пілоричного відділу), *der Leberabszess* (абсцес печінки), *die Leberektopie* (зміщення печінки), *die Speiseröhre* (стравохід), *das Adenokarzinom* (залозиста ракова пухлина), *der Gallengang* (жовчна протока), *die Gastroparese* (атонія шлунка), *die Lymphknote* (лімфатичний вузол). Номінуючи ключові поняття терміносистеми гастроентерології, двокомпонентні лексеми відповідають вимогам точності та короткості, які висунуті багатьма лінгвістами по відношенню до терміна. Часто вживаними є також тричленні композити з різними типами граматичних зв'язків між їх складовими. Для прикладу наводимо такі терміни: *das Bauchaortenaneurysma* (аневризма черевної аорти), *die Magenteilresektion* (видалення частини шлунку), *die Cholangiographie* (рентгенівське обстеження жовчних проток), *Cronkhite-Canada-Syndrom* (синдром Кронкайта-Канади), *der Gallenblasenhydrops* (водянка жовчного міхура), *die Hepatosplenomegalie* (збільшення печінки та селезінки).

Прагнення науковців до багатоаспектної характеристики складних медичних понять зумовлює появу багаточленних композитів з чотирма і більше складовими. Такі лексичні одиниці відзначаються складною структурною організацією, наявністю компонентів різних граматичних форм та різного плану вираження. Цю тенденцію в термінотворенні субмови гастроентерології яскраво ілюструють наступні терміни: *die Magenschleimhautinseln* (острівці слизової оболонки шлунка), *die Leber-Milz-Szintigraphie* (сцинтиграфія печінки та селезінки), *die Infusionscholezystocholangiograp hie* (рентгенівське обстеження жовчного міхура і проток з допомогою контрастної рідини), *Harnstoff-^{13}C-Atemtest* (дихальний тест на базі сечовини та ізотопу вуглецю C^{13}).

На основі граматико-синтаксичного відношення між компонентами складні слова поділяють на детермінативні, копулятивні та змішані синтаксичні конструкції. Серед німецькомовних термінів гастроентерології найбільш чисельними та продуктивними є детермінативні складні слова з бінарною структурою. Це такі композити, у яких перший компонент (означальне слово) визначає чи пояснює другий (основне слово) [10, с. 36]. На приклад: у терміні *das Magenkarzinom* (ракова пухлина шлунка) компонент *Magen* (шлунок) конкретизує слово *Karzinom* (ракова пухлина), вказуючи на локалізацію захворювання. Беручи за основу структурну класифікацію композитів М. Лоде, ми виділяємо серед німецькомовних термінів гастроентерології правобічні, лівобічні та двобічні композити. До лівобічних композицій з ієрархічним поділом першого (детермінуючого) компонента зараховуємо терміни на зразок *die Magenwandnekrose = Magenwand + Nekrose* (змертвіння стінки шлунка), де перший компонент *Magenwand* має наступний ієрархічний поділ *Magen + Wand*. Конструкцію такого зразка демонструє також термін *der Schleimhautprolaps = Schleimhaut + Prolaps* (пролапс слизової оболонки). До правобічних композитів, у яких складним словом є другий (детермінований) компонент, відносимо наступні лексичні одиниці: *die Probelaparotomie = Probe + Laparotomie* (розтин черевної порожнини в цілях діагностики), *die Gallenfarbstoffe = Gallen + Farbstoffe* (жовчні барвники). У двобічних композитів обидва компоненти мають ієрархічну будову: *die Dunndarmultraschalldiagnostik = Dünndarm + Ultraschalldianostik* (ультразвукова діагностика тонкого кишечника), *die Doppelballonenteroskopie = Doppelballon + Enteroskopie* (обстеження кишечника з допомогою двохкапсульного зонду), *das Darmwandnervensystem = Darmwand + Nervensystem* (нервова система стінки кишечника). Однак в німецькомовній терміносистемі гастроентерології найбільш частотними є лівобічні детермінативні композити.

До складних термінів з підрядним типом зв'язку належать також композити з певними структурними особливостями лівого компонента. Детермінуючий конституант може мати такі форми вираження:

а) скорочення: *der CT-Befund* (*Computertomographie-Befund* – результат комп'ютерної томографії), *die CMV-Ösophagitis (Cytomegalie-Virus-Ösophagitis* – запалення стравоходу, спричинене цитомегаловірусом).

б) окремі букви, формули та інші знаки: *die B-Zellen* (клітини Б-типу), *der H_2-Atemtest (*водневий дихальний тест).

в) словосполучення з підрядним чи сурядним зв'язком, фраза: *die In-vitro-Allergiediagnostik (*діагностика алергії методом «в пробірці»), *das Multiple-Polyposis-Symdrom*, (синдром множинних поліпів), *der Morbus-Crohn-Kranke* (пацієнт з хворобою Крона), *die End-zu-End-Anastomose* (накладання анастомозу методом «кінець в кінець»).

Наведені приклади мають характерну для детермінативних композитів бінарну структуру. Як зазначає Г. Ельзен, власне фаховий вокабуляр різних наукових галузей наповнений складними словами такого типу [8, с. 64].

Копулятивні композити з виключно сурядним видом зв'язку між основними конституантами не є характерними для гастроентерологічної термінології в німецькій мові. Однак з поміж проаналізованих лексичних одиниць можемо виділити складні терміни, компоненти яких є рівнозначними частинами у вигляді цілих слів з написанням через дефіс. Наприклад: *die Magen-Darm-Passage* (шлунково-кишковий пасаж), *der Peutz-Jeghers-Polyp* (поліп Пейтца-Йегерса), *das Magen-Dünndarm-Karzinom* (ракова пухлина шлунка і тонкого кишечника). Вітчизняні мовознавці визначають такі лексичні одиниці як юкстапозити або ланцюжкові терміни. В зарубіжній германістиці композити подібної структури називають *«ternäre Verbindungen»* (трійчасті сполуки) [8, с. 62]. Формально це поєднання трьох конституантів одного рівня, з яких перші два є рівноправними одиницями, що поєднуються копулятивним зв'язком між собою і функціонують разом як єдиний компонент. З третім елементом композита вони перебувають у відношенні визначальної підрядності. Наприклад, у складному терміні *das Magen-Dünndarm-Karzinom* рівноправні компоненти *Magen* та *Dünndarm* визначають та конкретизують слово *Karzinom*, вказуючи на локалізацію пухлини. Такий термін можна замінити перифрастичним виразом «*Karzinom, das sowohl den Magen als auch den Dünndarm betrifft»*. При цьому сполучення *Magen-Dünndarm*

не є окремою фразою чи фрагментом речення, а значить не може розглядатися як окремий компонент композита. Тому складні терміни з подібними структурами ми зараховуємо до композицій мішаного типу, конституанти яких поєднані між собою як підрядним, так і сурядним зв'язком. До цієї групи належать і термінологічні одиниці, що сконструйовані на базі не окремих слів, а кореневих морфем чи усічених основ, зазвичай латинського та давньогрецького походження: *die Ösophagogastroduodenoskopie* – обстеження стравоходу, шлунку і дванадцятиперстної кишки (гр. *«oesophagus»* – стравохід, гр. *«gaster»* – шлунок, лат. *«duodenum»* – дванадцятиперстна кишка, гр. *«skopia»* – огляд, обстеження); *die Koloproktektomie* – видалення ободової і прямої кишки (гр. *«colon»* – ободова кишка, гр.-лат. *«proktos»* – пряма кишка, гр. *«ektomia»* – видалення).

Німецька медична термінологія формувалась протягом багатьох століть під впливом різноманітних чинників, що зумовило неоднорідність її складу. В результаті проведення етимологічного аналізу компонентів складних термінів встановлено, що питома німецька лексика поєднується із запозиченою. Словоскладання в медичній галузі гастроентерології репрезентовано лексичними одиницями, які утворені за трьома зразками:

1) сполучення двох і більше власне німецьких твірних основ;

2) поєднання кількох іншомовних терміноелементів;

3) комбінація запозичених слів та морфем з автохтонними німецькими основами, в результаті чого виникають так звані гібридні композити [4, с. 205-206].

Особливої уваги заслуговують терміноелементи давньогрецького та латинського походження. Класичні мови Античності протягом віків відігравали особливу роль у формуванні медичної термінології, до складу якої входить німецька гастроентерологічна термінологія. Греко-латинські морфеми і сьогодні займають провідні позиції в процесі термінотворення різних медичних галузей. Але в сучасній лінгвістиці дискусійним залишається питання щодо їх морфемного статусу. Українськими та зарубіжними лінгвістами запропоновані різні терміни для їхнього позначення: афіксоїди (Е. Селіванова, І. Стоянова, А. Кобзар), міжнародні терміноелементи (В. Григорєв), напівафікси (М. Степанова), конфікси (Г. Ельзен, Е. Доналіс, С. Міхель). У нашому дослідженні ми визначаємо їх як греко-латинські терміноелементи.

Залежно від позиції у складному слові форманти класичного походження можна поділити на базові кореневі та кінцеві терміноелементи. Кореневі морфеми зазвичай вказують на органи та частини тіла (*gastr-* – шлунок; *hepat-* – печінка; *kolon-* – ободова кишка; *cholezyst-* – жовчний міхур), а кінцеві елементи – на патологічні стани, методи і способи обстеження та лікування (*-skopie* – внутрішній огляд; *-megalie* – збільшення; *-ptose* – опущення; *-ektomie* – видалення). Наприклад: *die Gastroptose* (опущення шлунка), *die Cholezystektomie* (видалення жовчного міхура). Варто зауважити, що частина класичних терміноелементів в системі гастроентерології можуть виконувати одночасно функцію як вільних, так і зв'язаних морфем. Порівняймо: *die Parese* (неповний параліч) – *die Gastroparese* (атонія шлунку).

Латино-грецькі запозичення активно поєднуються з національними німецькими лексемами, утворюючи терміни-гібриди: *die Dünndarmatonie* (атонія тонкого кишечника), *die Magenteilresektion* (видалення частини шлунку), *das Leberkarzinom* (ракова пухлина печінки).

Серед іншомовних компонентів у складі гастроентерологічних термінів виділяємо також запозичення з інших мов, насамперед з англійської. Англійська як мова міжнародного спілкування займає сьогодні провідні позиції і в науково-технічній сфері. Терміни-англіцизми часто потрапляють в німецькомовний ареал разом з новими винаходами і приймають активну участь в процесах термінотворення різних медичних галузей. В німецькомовній гастроентерології такі запозичення входять до складу гібридних композитів у формі повнозначних слів або скорочень: *der Magen-Bypass* (оперативне шунтування шлунка), *das MALT-Lymphom* (лімфатична пухлина лімфоїдної тканини слизової оболонки; *MALT* – від англ. *mucosa associated lymphoid tissue), die Push-Enteroskopie* (пуш-ентероскопія – обстеження тонкого кишечника методом проштовхування). Наведені приклади демонструють, що англомовні компоненти мають властивість сполучатись як з національними німецькими, так і латино-грецькими словами.

Висновки. Проведений структурно-синтаксичний та етимологічний аналіз німецькомовних медичних композитів дозволив встановити певну специфіку словоскладання в терміносистемі гастроентерології. В структурному плані переважають двочленні і тричленні композити з детермінативним типом зв'язку між основними компонентами. Також спостерігається тенденція до творення підрядно-визначальних композитів, детермінуючий компонент яких представлений структурами різних форм вираження: формулою, скороченням, словосполученням тощо. Конструювання таких багаточленних термінів уможливлює різноаспектну характеристику складних понять гастроентерології. Етимологічну базу термінотворення складають національні німецькі та запозичені слова й морфеми, серед яких латино-грецькі терміноелементи володіють особливим словотвірним потенціалом, що обумовлено історичними чинниками формування медичної термінології загалом. Спостерігається тенденція залучення англомовних лексем до творення гібридних складних термінів різних комбінацій.

Виявлені особливості словоскладання в німецькомовній терміносистемі гастроентерології відкривають перспективу подальшого дослідження інших способів словотвірної номінації медичних понять, зокрема афіксації та абревіації.

Список літератури:

1. Вереш М. Т. Структурні особливості німецьких християнсько-богословських термінів-композитів / М. Т. Вереш // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43 (1). – С. 219-226.
2. Дружбяк С. В. Термінотворча динаміка фахової мови економіки: структурно-семантичний та функціональний аспекти (на матеріалі лексикографічних джерел і сучасної періодики Німеччини): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / С. В. Дружбяк; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010 – 20 с.
3. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови: посібник / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова Книга, 2014. – 392 с.
4. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія / А. Л. Міщенко. – Вінниця: Нова Книга, 2013. – 448 с.
5. Оніщук І. До питання про дефініцію і морфеміку інноваційно-технічного глосарія / І. Оніщук // Мандрівець. – 2014. – № 2. – С. 71-74.
6. Подвойська О. В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. В. Подвойська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2008. – 20 с.
7. Duden. Fremdwörterbuch / hrsg. von der Dudenredaktion. – 8. Aufl., neu bearb. und erweit. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zuerich: Dudenverlag, 2005. – S. 1104.
8. Elsen H. Komplexe Komposita und Verwandtes / H. Elsen // Germanistische Mitteilungen. – 2009. – № 69. – S. 57-71.
9. Gregor M. Stremmel W. PSCHYREMBEL. Gastroenterologie / hrsg. von M. Gregor, W. Stermmel. – 1 Aufl., – Berlin / Boston: De Gruyter. – 2013. – S. 363.
10. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen / M. Lohde – Tuebingen: Narr, 2006. – S. 348.
11. Riemann J. F. Gastroenterologie. Das komplette Referenzwerk fur Klinik und Praxis / hrsg. von J. F. Riemann, W. Fischbach, P. Galle, J. Mössner. – Stuttgart: Thieme Verlag, 2010. – S. 2077.

Бондарь Н.В.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СЛОВОСЛОЖЕНИЕ КАК СПОСОБ НОМИНАЦИИ ПОНЯТИЙ ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье рассмотрена композиция как способ номинации медицинских понятий гастроэнтерологии в современном немецком языке. Определено понятие «термин-композит». Проведен анализ сложных профессиональных терминов. Определено, какие типы композитов есть плодотворными в исследуемой терминологической системе. Проведен этимологический анализ производящих основ, среди которых выделены терминоэлементы с высоким словообразовательным потенциалом.
Ключевые слова: термин-композит, производящая основа, терминоэлемент, корневая морфема, детерминативный композит, копулятивный композит, гибридный композит, структурные особенности.

Bondar N.V.
Ivano-Frankivsk National Medical University

WORD FORMATION AS A WAY OF NOMINATION OF TERMS OF GASTROENTEROLOGY IN MODERN GERMAN LANGUAGE

Summary
In the article the composition was examined as a way of nomination of medical concepts terminology of Gastroenterology in modern German language. The concept «term-composite» was determined. Structural and syntactic analysis of complex professional terms was conducted. It was found that the types of composites are productive in the investigated terminology system. An etymological analysis of generating stems was conducted and among them the terminological elements were identified with high word creative potential.
Keywords: term-composite, generating stem, terminological element, root morpheme, determinative composite, copulative composite, hybrid composite, structural features.